

**BANK SEKTORDA TAVAKKALCHILIKNI BOSHQARISHNING
AHAMIYATI**

ВАЖНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ

IMPORTANCE OF RISK MANAGEMENT IN THE BANKING SECTOR

Narmuradov Farrux Ziyadullayevich,
mustaqil izlanuvchi
fz.narmuradov@gmail.com

Нармурадов Фаррух Зиядуллаевич,
независимый соискатель
fz.narmuradov@gmail.com

Narmuradov Farrux Ziyadullayevich,
independent researcher
fz.narmuradov@gmail.com

Kirish

Bugungi kunda iqtisodiy-ijtimoiy hayot yangi texnologiyalar ta'siri ostida shiddat bilan o'zgarishda davom etmoqda. Ushbu o'zgarishlar natijasida turli xil risklar yuzaga kelmoqda. Bunday sharoitda davlat va jamiyat tomonidan tavakkalchiliklarni o'z vaqtida va samarali boshqarish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Tavakkalchilik, eng umumiy ma'noda, yomon narsalar sodir bo'lish ehtimoli hisoblanadi. Insoniyat evolutsiyasi asrlar davomida yovvoyi hayvonlar va ochlik kabi xatarlarni yengish orqali rivojlandi. Biroq, bizning risklardan xabardorligimiz har doim ham zamonaviy dunyoga mos kelmaydi. Ilm-fan shuni ko'rsatadiki, biz risklarni boshqarishda instinkt va shaxsiy tajribaga juda ko'p ishonamiz. Bundan tashqari, hatto tavakkalchilik to'g'risida qarorlarni tushunish usulimiz ham tavakkal qilish xohishimizga irratsional ta'sir qiladi.

Shunga qaramay, erta tarix tavakkalchiliklarni boshqarishning hayratlanarli darajada murakkab misollarini ko'rsatadi. Qadim zamonlarda savdogarlar va ularning kreditorlari dengiz kreditlari yordamida kredit to'lovlarini yukni xavfsiz yetkazib

berish (ya'ni, kreditlarni sug'urta turi bilan birlashtirish) bilan bog'lash orqali tavakkalchilikni taqsimlashgan. Sug'urta shartnomasi XIV asrda Shimoliy Italiyada kredit shartnomasidan ajralib chiqdi va moliyaviy risklarni transfer qilish uchun birinchi mustaqil vositaga aylandi. XVII asrdan boshlab tavakkalchilik matematikasiga nisbatan metodik yondashuvni kuzatish mumkin. Buning ortidan XVIII-XIX asrlarda qishloq xo'jaligi fyuchers shartnomalari ko'rinishidagi valyuta risklarini transfer qilish vositasi rivojlandi¹.

Tavakkalchilikning har bir asosiy turi turli ko'nikmalar va o'ziga xos falsafiy yondashuvni talab qiladi. Masalan, ko'pchilik banklar bozor va kredit tavakkalchiliklarini o'z biznesining tabiiy qismi sifatida ko'rishadi. Ular tavakkalchilik daromad bilan ortib borishini tan olishadi va riskli aktivlarga (masalan, ma'lum kredit segmentlari) faol ravishda intilishadi. Boshqa tomondan, operatsion tavakkalchiliklarning ortishi daromadlarning oshishiga olib kelmaydi, shuning uchun banklar imkoni boricha bu tavakkalchiliklardan qochishadi.

Quyida biz tavakkalchiliklarning asosiy turlarini ko'rib chiqamiz. Biroq, tavakkalchilik tipologiyalari moslashuvchan bo'lishi kerak, chunki doimiy ravishda yangi tavakkalchiliklar paydo bo'ladi. 1990-yillarning boshlarida ishlab chiqilgan bank sektori tavakkalchiliklari tipologiyasi firibgarlik savdo tavakkalchiligini yoki hatto operatsion tavakkalchilikning butun sinfini hisobga olmagan bo'lishi mumkin. 2020-yilga kelib, risk menejerlarining kuzatuvlari ro'yxatida operatsion tavakkalchilikning "yangi" shakllari yana ko'tarilmoqda: kiber tavakkalchilik (ayniqsa, xakerlar tomonidan ma'lumotlarni o'g'irlash va yo'q qilish hamda tizimlarni buzish tavakkalchiligi) va ma'lumotlar maxfiyligi tavakkalchiligi.

Bundan tashqari, tavakkalchilik turlari bir-biri bilan o'zaro bog'likdir. Masalan, og'ir inqiroz davrida tavakkalchilik kredit tavakkalchiligidan likvidlik tavakkalchiligiga, keyin esa bozor tavakkalchiligiga o'tishi mumkin (2007-2009 yillardagi jahon moliyaviy inqirozi davrida bo'lgani kabi). Xuddi shu narsa individual korxonada sodir bo'lishi mumkin: muvaffaqiyatsiz treydingning yog'li barmog'i (operatsion tavakkalchilik) riskli bozor pozitsiyasini (bozor tavakkalchiligi) yaratadi va korxonada obro'sini yo'q qiladi (obro'-e'tibor tavakkalchiligi). Shuning uchun tavakkalchilik turlarini va ularning o'zaro ta'sirini to'liq tushunish tavakkalchiliklarni boshqarishning muhim bog'inidir.

¹ 2024 FRM exam part 1, Foundations of Risk Management, 2-bet.

Bozor tavakkalchiligi

Bozor tavakkalchiligi - valyuta kurslari, foiz stavkalari va moliyaviy instrumentlar narxlarining o'zgarishi natijasida zarar (yo'qotish) ko'rish va (yoki) rejalashtirilgan daromadni olmaslik ehtimolligi.²

Bozor narxlari va stavkalari doimiy ravishda o'zgarib turadi, bu qimmatli qog'ozlar va boshqa aktivlar qiymatining ko'tarilishi va pasayishiga olib keladi. Ushbu harakatlar yo'qotish potensialini yaratadi, chunki narxlarning o'zgaruvchanligi bozor tavakkalchiligini keltirib chiqaradi. Bozor tavakkalchiligi asosiy aktivga qarab turli shakllarni oladi. Moliyaviy institut nuqtai nazaridan asosiy shakllar kapital tavakkalchiligi, foiz stavkasi tavakkalchiligi, valyuta tavakkalchiligi va tovar bahosi tavakkalchiligi hisoblanadi.

Bozor tavakkalchiliklarini quyidagilar keltirib chiqaradi:

- Umumiy bozor tavakkalchiligi: Bu bir aktivlar sinfi qiymatining tushishi, individual aktiv yoki portfel qiymatining pasayishiga olib keladigan tavakkalchilik;
- Bozorga xos tavakkalchilik: Bu alohida aktiv qiymatining umumiy aktivlar sinfidan ko'proq tushishi tavakkalchiligi.³

Bozor tavakkalchiligini pozitsiyalar o'rtasidagi munosabatlar orqali boshqarish mumkin. Masalan, yirik qimmatli qog'ozlar portfelini diversifikatsiya qilishning afzalliklari investitsion tavakkalchiliklarni boshqarishning asosini tashkil qiladi.

Biroq bozor tavakkalchiligi ham shu munosabatlardan kelib chiqadi. Misol uchun, fond bozori faoliyatini kuzatish uchun mo'ljallangan birja portfeli uni to'liq kuzata olmasligi mumkin - bu bozor tavakkalchiligining maxsus shakli. Xuddi shunday, boshqa pozitsiyani muvozanatlash yoki himoya qilish uchun mo'ljallangan pozitsiya yoki bozor bahosi harakatini nomukammal qilishi mumkin - bozor tavakkalchiligining asosiy shakli.

Kredit tavakkalchiligi

Kredit tavakkalchiligi - qarzdorning bank oldidagi majburiyatlari shartnoma yoki qonunchilik hujjatlarida ko'rsatilgan muddat va (yoki) shartlarda bajarilmasligi (lozim darajada bajarilmasligi) oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zarar (yo'qotish) ko'rish va (yoki) rejalashtirilgan daromadni olmaslik ehtimolligi.⁴

² Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi NIZOM, 1-bet.

³ 2024 FRM exam part 1, Foundations of Risk Management, 4-bet.

⁴ Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi NIZOM, 1-bet.

Kredit tavakkalchiligiga ba'zi misollar quyidagilar:

- Qarzdor kredit bo'yicha foizlar yoki asosiy qarzni to'lamaydi (bankrotlik tavakkalchiligi yoki qarzni to'lamaslik tavakkalchiligi);
- Qarzdor yoki kontragentning reytingi pasaytirilgan bo'lsa (pastlash tavakkalchiligi), bu kredit ta'minoti qiymatining zudlik bilan yo'qolishiga olib kelishi mumkin bo'lgan tavakkalchilikning ortishidan dalolat beradi;
- Bozor bitimining kontragenti o'z majburiyatlarini bajara olmasa (kontragent tavakkalchiligi), shu jumladan hisob-kitob tavakkalchiligi yoki "Herstatt" tavakkalchiligi.⁵

Kredit tavakkalchiligi qarzdor yoki kontragent tomonidan majburiyatlarni bajarmaslik ehtimoli, to'lovni to'lash vaqtidagi tavakkalchilik ostida bo'lgan summa va qarzni to'lamagan taqdirda undirilishi mumkin bo'lgan summa bilan belgilanadi. Bu dastaklarning barchasi korxonaning tavakkalchiliklarni boshqarishga yondashuviga qarab, qarz oluvchilarning sifati, kredit vositasining dizayni va tavakkalchiliklarni nazorat qilish kabi omillar orqali o'zgartirilishi mumkin. Kredit vositasining tarkibiga ssuda vositasi uchun garov ta'minoti mavjudligi yoki yo'qligi, garov turi, bankrot bo'lgan taqdirda kreditorning ustuvorligi va kredit shartnomasiga cheklovlar qo'yadigan himoya shartnomalarini kiritish kiradi.

Ko'pgina kreditlar uchun tavakkalchilik ostida bo'lgan miqdor aniq, ammo boshqa turdagi operatsiyalar uchun o'zgaruvchan bo'lishi mumkin. Misol uchun, derivativ operatsiyalar boshidanoq nol kredit tavakkalchiligiga ega bo'lishi mumkin, chunki u darhol bozor qiymatiga ega emas. Biroq, bozorlar o'zgarib, bir kontragentning mavqeyi boshqasi hisobiga yaxshilanar ekan, u tezda kontragent uchun katta kredit tavakkalchiligiga aylanishi mumkin.

Likvidlilik tavakkalchiligi

Likvidlilik tavakkalchiligi - bank o'z majburiyatlarini belgilangan vaqtda bajara olmasligi oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zarar (yo'qotish) ko'rish va (yoki) rejalashtirilgan daromadni olmaslik ehtimolligi.⁶

Likvidlik tavakkalchiligi tushunchasi ikki xil tavakkalchilik turini tavsiflash uchun foydalaniladi: moliyalashtirish likvidligi tavakkalchiligi va bozor likvidligi

⁵ 2024 FRM exam part 1, Foundations of Risk Management, 5-bet.

⁶ Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi NIZOM, 1-bet.

tavakkalchiligi.⁷

Moliyaviy likvidlik tavakkalchiligi - bu korxonalar o'z majburiyatlarini bajarish uchun yetarli likvid pul mablag'lari va aktivlariga ega bo'lolmasligi tavakkalchiligini o'z ichi tavakkalchilik. Moliyaviy likvidlik tavakkalchiligi barcha turdagi korxonalar uchun tahdid soladi. Misol uchun, ko'plab kichik, tez rivojlanayotgan korxonalar kelajakka sarmoya kiritish uchun yetarli mablag'ni saqlagan holda, o'z hisoblarini tezda to'lashda qiynaladilar.

Bozor likvidligi tavakkalchiligi - bozorlar vaqtincha to'xtab qolganda aktivlarning qiymatini yo'qotish tavakkalchiligi. Agar bozor ishtirokchilari bozorda ishtirok eta olmasalar yoki xohlamasalar, bu sotuvchini g'ayritabiiy past narxni qabul qilishga majbur qilishi yoki sotuvchiga aktivni istalgan narxda naqd pulga va moliyalashtirishga aylantirish imkoniyatiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Operatsion tavakkalchilik

Operatsion tavakkalchilik — bank ichki jarayonlarining lozim darajada emasligi, xodimlar yoki boshqa shaxslarning qasddan yoki ehtiyotsiz harakatlari, bankning ichki tizimlaridagi xatoliklar yoki tashqi hodisalar ta'siri natijasida zarar (yo'qotish) ko'rish va (yoki) rejalashtirilgan daromadni olmaslik ehtimolligi.⁸

Operatsion tavakkalchilik yuridik tavakkalchilikni o'z ichiga oladi, lekin biznes, strategik va obro'-e'tibor tavakkalchiligini o'z ichiga olmaydi.

Ushbu ta'rif keng qamrovli bo'lib, pul yuvish va kiber tavakkalchiliklardan terroristik hujumlar va firibgarlik savdosigacha bo'lgan hamma narsani o'z ichiga oladi. 1990-yillarda soxta savdoning avj olishi tartibga soluvchi organlarni banklar kapitali hisob-kitoblariga operatsion tavakkalchilikni kiritishga ko'ndirishga yordam berdi.

Bank industriyasidan tashqariga nazar tashlasak, biz ko'plab korporativ falokatlarini operatsion tavakkalchilik toifasiga kiritishimiz mumkin. Bularga 2001 yildagi Enron energetika giganti inqirozi kabi jismoniy operatsion muvaffaqiyatsizliklar va korporativ boshqaruv janjallari kiradi.

Biroq, operatsion tavakkalchilikni aniqlash va o'lchash muammoli bo'lib qolmoqda, ayniqsa moliya sohasida.

⁷ 2024 FRM exam part 1, Foundations of Risk Management, 5-bet.

⁸ Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarini boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi NIZOM, 2-bet.

Biznes va Strategik tavakkalchilik

Biznes tavakkalchiliklari har qanday biznesning asosini tashkil etadi va mijozlar talabi, narx qarorlari, yetkazib beruvchilar bilan muzokaralar, raqobat va mahsulot innovatsiyasini boshqarish kabi korxonalarining barcha odatiy masalalarini o'z ichiga oladi.

Strategik tavakkalchilik biznes tavakkalchiligidan farq qiladi. Strategik tavakkalchilik ko'pincha kapital, inson resurslari va boshqaruvning obro'siga katta investitsiyalarni o'z ichiga olgan hoda korxonaning yo'nalishi bo'yicha katta, uzoq muddatli qarorlar qabul qilishni taqazo qiladi.⁹

Biznes va strategik tavakkalchiliklar moliyaviy bo'lmagan korxonalarda boshqaruvning asosiy e'tiborini tortadi va moliyaviy korxonalar uchun ham asosiy masala hisoblanadi. Masalan, bugungi kunda banklar va boshqa moliya institutlari moliyaviy texnologiya kompaniyalari tomonidan raqobatga duch kelishmoqda. Bank boshqaruvi bir xil xizmatlarni mamlakat ichida ko'rsatish, ushbu kompaniyalarni sotib olish yoki fintex kompaniyalari bilan hamkorlik qilish haqida qaror qabul qilishi kerak.

Iste'molchi talabining keskin pasayishi, yangi mahsulot ishlab chiqarilmasligi yoki noto'g'ri katta kapital qo'yilmalar korxonaning omon qolishiga tahdid solishi mumkin.

Reputatsion tavakkalchilik

Reputatsion (obro'-e'tibor) tavakkalchiligi - bu kompaniyaning bozordagi mavqeyi yoki brendining keskin pasayishiga hamda jiddiy iqtisodiy oqibatlarga olib keladigan tavakkalchilik (masalan, mijozlar yoki kontragentlarning yo'qolishi tufayli).¹⁰

Obro'-e'tibor tavakkalchiligi odatda tavakkalchiliklarni boshqarishning boshqa sohasidagi muvaffaqiyatsizlikdan kelib chiqadi va kompaniyaning moliyaviy qudratiga ishonchni yoki adolatli biznes amaliyoti uchun obro'siga putur yetkazadi. Masalan, kredit tavakkalchiligini boshqarishdagi katta muvaffaqiyatsizlik bankning moliyaviy qudrati haqida spekulatsiyalarga olib kelishi mumkin. Investorlar va hissadorlar boshqalar shaxslar ham qo'llab-quvvatlashdan voz kechishini kutgan holda moliyaviy yordam berishni tuxtatishni boshlashlari mumkin.

⁹ 2024 FRM exam part 1, Foundations of Risk Management, 6-bet.

¹⁰ 2024 FRM exam part 1, Foundations of Risk Management, 7-bet.

Banklar qanday qilib bozorlarni tinchlantirish va o'z obro'sini mustahkamlash bo'yicha rejalarga ega bo'lishi kerak. Adolatli biznes amaliyotlari uchun reputatsiya ham juda muhimdir. Agar kompaniya mahsulotning xatarlarini noto'g'ri ko'rsatsa, u muhim mijozlarni yo'qotishi mumkin. Nazorat qiluvchi organlar oldida obro'-e'tibor ayniqsa moliya institutlari uchun muhimdir. Regulyatorlar ham norasmiy, ham rasmiy qudratga egadir. Regulyatorning ishonchini yo'qotgan bank keng qamrovli tekshiruvdan o'tkazilishi va/yoki uning faoliyati tanqid qilinishi yoki cheklanishi mumkin.

Biz oziq-ovqat, boshpana yoki raqamli valyuta bo'lsin, mukofot izlashda tavakkal qilamiz. Ammo asosiy savollar ikki xil: (1) tavakkalchilik mukofotga mutanosibmi va (2) tavakkalchilikni kamaytirib, mukofotni olishimiz mumkinmi?

Tavakkalchiliklarni boshqarish quyidagi asosiy xatti-harakatlarni amalga oshirish orqali amalga oshiriladi:

Tavakkalchiliklardan qochish yoki ularni qabul qilmaslik: Biznesni to'xtatish yoki uni boshqa strategiya yordamida davom ettirish orqali oldini olish mumkin bo'lgan tavakkalchiliklar mavjud. Masalan, siyosiy yoki valyuta tavakkalchiliklarini minimallashtirish uchun ma'lum bozorlarga sotish yoki ishlab chiqarishni chet elga ko'chirishdan qochish mumkin.

Risklarni saqlab turish: Kompaniyaning risk appetiti doirasida saqlanib qolishi mumkin bo'lgan tavakkalchiliklar mavjud. Katta tavakkalchiliklarni kapitalni taqsimlash, o'z-o'zini sug'urtalash kabi mexanizmlar orqali saqlab qolish mumkin.

Risklarni yumshatish: Ta'sirni, chastotasini va ahamiyatini pasaytirish orqali kamaytirish mumkin bo'lgan tavakkalchiliklar mavjud (masalan, operatsion infratuzilmani yaxshilash operatsion tavakkalchilikning ayrim turlarining chastotasini kamaytirishi mumkin, istalmagan valyuta tavakkalchiliklarini himoyalash bozor tavakkalchiligini kamaytirishi mumkin va kredit tavakkalchiligi uchun garovni olishi mumkin).

Tavakkalchiliklarni transfer qilish: xosilaviy mahsulotlar, tizimli mahsulotlardan foydalanish yoki mukofot to'lash (masalan, sug'urtalovchi yoki derivativ provayderga) orqali uchinchi shaxsga o'tkazilishi mumkin bo'lgan tavakkalchiliklar mavjud.

Tavakkal qiluvchi tashkilot o'zining tavakkalchiliklarni boshqarish strategiyasini takomillashtirganda, u moddiy bo'lmagan yoki qiymatni yo'qotuvchi tavakkalchiliklardan qochishi yoki ularni kamaytirishni boshlaydi, bu esa o'z

navbatida qiymat yaratish uchun ko‘proq imkoniyatlardan foydalanishi mumkin bo‘lgan sohalarda ko‘proq tavakkal qilish imkonini beradi. Shunday qilib, tavakkalchiliklarni boshqarishga sarmoya kiritish fermerlarga ko‘proq oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirishga, metall ishlab chiqaruvchilarga ko‘proq metall ishlab chiqarishga va banklarga ko‘proq kredit berishga imkon beradi. Tavakkalchiliklarni boshqarish kompaniyalarga muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Shunday qilib, zamonaviy iqtisodiyotda tavakkalchiliklarni boshqarish nafaqat korporativ omon qolish bilan bog‘liq, balki bu ixtisoslashuv, miqyos, samaradorlik va boylik yaratishning kengroq jarayonlari uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. 2024 FRM exam part 1, Foundations of Risk Management, 2-bet.
2. Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to‘g‘risidagi NIZOM, 1-bet.